

**ДИГИТАЛНА ОБРАБОТКА НА ЕТНОГРАФСКАТА ГРАЃА ОД
ТЕРЕНСКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА НА ЕТНОЛОЗИТЕ ПРИ
ОДДЕЛЕНИЕТО ЗА ЕТНОЛОГИЈА ВО НУ МУЗЕЈ НА
МАКЕДОНИЈА**

Наде Костадиновска-Спасеновска
НУ Музеј на РС Македонија – Скопје
Датум на прием: 11.1.2023 година

Апстракт: Во ова време во кое живееме дигитализацијата зема сè поголем замав на секое поле. Постепено, но сигурно, се провлекува низ сите институции во нашата земја како неопходно средство за работа, па така и во музеите. Музеите, чија примарна дејност е чување, заштита и обработка на материјалното и на нематеријалното културно наследство, во целост се вклопува во процесот на дигитализација. Ако ја гледаме дигитализацијата како еден вид заштита или подобрување, па и поголема достапност на информациите, тогаш дигитализацијата би била одличен чувар, но и промотор на културното наследство во музеите. Дигитализацијата може да се однесува на дигитална архива на податоци од различен аспект, дигитална документација, дигитализација на постојаните поставки во музеите или пак на привремените изложби, дигитализација на каталози и на публикации и др.

Она на што јас ќе дадам акцент во текстот е: архивирање и дигитална обработка на етнографската граѓа од теренските етнолошки истражувања, реализирани од етнологи, во Одделението за етнологија при НУ Музеј на Македонија. Тоа е еден обемен материјал, едно големо културно богатство напишано на листови од хартија, во тетратки или пак е зачувано на касети. Сето ова богатство за кое голем труд вложиле моите колеги етнологи прибирајќи го низ целата територија на Македонија во изминатите 50 години, треба да го сочуваме на еден поинаков начин, можеби побезбеден, но сигурно: подостапен, покорисен, видлив, па, преку дигитализацијата, тоа богатство да излезе од фиоките на моите колеги, каде што грижливо се чувало со години.

Клучни зборови: терен, етнолошки истражувања, транскрипција, дигитализација, музеј

Теренските истражувања се еден вид темел на проучувањето на нашите култура и традиција. Без нив етнологите и антрополозите не би имале цврста подлога и сигурност при пишувањето, анализирањето и проучувањето на каква било појава, настан, обичај и сл. Затоа, особено во минатото, теренското истражување било задолжителен и важен сегмент од музејското работење, каде што, освен научноистражувачка работа, се прибирале и се откупувале етнолошки предмети и други материјали.

Поставувањето на теренските истражувања како дел од музејската дејност го направила Вера Кличкова – етнолог, доајен на музејското работење. Таа особено се залагала за прибирање на

етнолошките предмети од сите краеве на Македонија за нивно зачувување во Етнолошкиот музеј, каде што темелно биле обработени од етнологите и заведени со влезен и инвентарен број во музејската документација, но и со нивна презентација со формирање на етнолошка поставка, која била достапна за јавноста. Како што ќе каже и во својот текст: „Во текот на овие изминати години се извршени повеќе рекогносцирања и прибирање на етнографски предмети и материјали од материјална и духовна култура на нашиот народ и тоа на пооделни теми и целокупни испитувања на разни краишта“ (Кличкова 1960: 9). Вера Кличкова вложила голем труд во прибирање на вакви предмети, но и на информации за нив. Како што ќе напише и Стојанка Муловска: „За оваа цел постојано и со посебно чувство организираше и учествуваше во бројни теренски патувања“ (Муловска 2002: 10). Темелите што ги поставила Вера Кличкова со теренските истражувања вродиле со голем плод. Работејќи ја работата, таа точно знаела што е потребно, односно знаела дека прибирачката дејност на етнолошките материјали и научноистражувачката работа одат заедно. Во екипите етнологи, кои ги вршеле овие теренски истражувања, Вера Кличкова определила фотограф и ликовен уметник, кои биле задолжителен дел од тимот на теренските патувања. Целта била фотографирање *in situ* на: архитектурата, селата, географската поставеност, носиите, обичаите, етнолошките предмети, кои можеле да се откупат, но и тие кои не можеле и останувале низ селата. Фотоапаратот, како единствено техничко средство во тоа време, преку фотографијата имал значајна улога во зачувувањето на нештата онакви какви што биле низ времето. Благодарејќи на заложбата на нашите колеги етнологи ние денес во Музејот располагаме со богатство од етнолошки предмети, фотографии, цртежи, документи и теренска граѓа, кои го опфаќаат целокупниот опус на нашето културно наследство. Истражувачката дејност, која ја поставила Вера Кличкова како дел од музејската работа, продолжила и понатаму низ работата на сите колеги етнологи. Тие се трудат и денес, иако со мали финансиски средства, низ веќе раселените села во кои има сè помалку генерации, кои беа ризница на минатото, да го истражат пропуштеното, но и да ги анализираат општествените состојби на минатото и на сегашноста. Служејќи се со збир методи кои ги користат за да создадат знаење, низ еден возбудлив процес на откривање и на истражување, кој бара постојаност, личен интегритет, толеранција на двосмисленоста, заемно дејство со останатите и гордост при извршување на квалитетна работа, да приберат теренска граѓа (видете кај: Њуман 2009).

Од лист хартија до телефонска снимка

Текстов се однесува на теренските истражувања, односно на начинот на кој се изведувале методите што се користеле, дескрипцијата на теренските материјали и нивната дигитална обработка во Музејот на Македонија. Теренските истражувања се од периодот пред околу 50 години, па сè до денес, односно сето она што имав можност да го најдам како оставнина од претходните колеги вработени во Музејот како кустоси етнологзи и од теренските материјали, кои, моите сегашни колеги етнологзи, несебично ги отстапија за да ја формираме, пред сè, Архивата на теренската етнолошка граѓа во Музејот, а потоа и Дигиталната архива. Формирањето на ваква Архива го увидов како потреба со оглед на тоа што теренските истражувања, особено во минатото, биле значаен дел од музејското работење и се одвивале со голем интензитет, меѓутоа целиот тој материјал останувал во приватна сопственост на колегите бидејќи немало Архива, која ќе ги прибира и ќе ги чува теренските материјали. Од колегите етнологзи било барано да напишат стручен труд врз база на своите теренски истражувања. Меѓутоа, не можел секој да напише текст после секое теренско истражување или пак тој секогаш да биде објавен, но и да било така, сите податоци од едно теренско истражување не можат да бидат искористени во еден текст. Исто така и секој етнолог не ги користи теренските истражувања исто, па така, ако се достапни, тие можат да се искористат во истражувањата и во пишувањата и на другите етнологзи, секако со соодветен правилник, за да нема злоупотреба. За ова мое размислување почнав да пребарувам низ трудовите на колегите етнологзи, за да го видам и нивното мислење околу потребата на ваква Архива, па така во докторската дисертација на Ана Ашталкова сретнав исто размислување, односно таа вели: „Архивирањето на теренскиот материјал има предност пред неговото уништување или приватно чување, бидејќи тој може да се користи и во друго светло од страна на други истражувачи кои можат да го видат материјалот со други очи и во извесна смисла да го „освежат“ (Ашталковска 2012: 118).

Освен теренските материјали од своите истражувања, колегите, со мене, споделија и информации за начинот на кој се одвивале теренските истражувања во тој период и како се вршел начинот на прибирање податоци и на откупување предмети.

Периодот на 80-тите години на 20 век бил период кога се надополнувал кадарот во Музејот. Теренските истражувања продолжувале во континуитет и со запознавање на новиот кадар со теренското истражување на Музејот. Колегите организирале и еден вид рекогносцирање или еден вид подготовка за следно теренско

истражување, во група од повеќе колеги. При посетата на селата во Скопскиот регион биле разгледувани и поставувани начините на кои би можело да се извршуваат теренските истражувања и понатаму според она што тие како помагала за вршење на истражувања ги поседувале во моментот, а било далеку од вклучување на каква било технологија или каква било опрема. Иако, колегите етнологи, имале добра методиска подготвеност која ја изучувале од професорот Милош Константинов, со кого, како што кажува мојот соговорник Боре Неделковски, биле на терен во: Љубљана, Белград и Загреб, сепак имало потреба теренските истражувања да се прилагодат на теренот на нашите простори и на средствата со кои се располагало, а вклучуваат не само помагала за работа, туку и финансиски средства за транспорт, сместување и сл. Подготовката за теренското истражување вклучувала и подготовка на соодветни прашалници за темата. Се користеле прашалниците, кои биле издадени од Етнолошкото друштво Југославија, и тоа Прашалник бр. 1 од 1963 г., Прашалник бр. 2 од 1965 г. потоа од 1966 г. и 1967 г. Тие содржат различни прашања на повеќе теми од областа на етнологијата. Врз основа на тие прашалници се подготвувале и нови сопствени прашалници, кои биле надополнување, врз основа на своите видувања и потребите за истражување. Прашалниците, исто како и теренските материјали, дел останале во фиоките на колегите етнологи, а дел се изгубени. Тоа е голема загуба бидејќи и тие треба да бидат дел од Дигиталната архива на теренската етнолошка граѓа на Музејот. Можеби некои од прашалниците опфаќаат теми што се исцрпени во истражувањата, но сигурно тие можат да се надградат и понатаму да бидат основа за други прашалници. Теренските истражувања на определен регион, некогаш биле со финансиска поддршка од Министерството за култура, како проект на Одделот за етнологија, или пак, биле самостојно теренско истражување.

Со теренските истражувања била опфатена речиси цела Македонија, се истражувале селата во Поречието, селата во Реканскиот регион, а особено во 1989 година теренските истражувања во Музејот биле доста плодни, па колегите етнологи истражувале во: Беровско, Струмичко, Охридско и Скопско. Освен теренско истражување откупувале и предмети, со кои ги збогатувале збирките во Музејот. Таму соодветно се заведувале со потребните информации (име на предметот, потекло, опис на предметот, каде, колку и од кого е откупен или пак подарен), потоа предметот се заведува во Влезната книга на Музејот во Одделот за документација и добива инвентарен број како музејски предмет. Потоа следувале многу други терени. Се истражувала околината на Железник, потоа: Преспанско, Кратовско,

Беровско, Радовишко, Дојранско, Злетово и Пробиштип, Поречието и Македонски Брод, Демирхисарско и др. места.

Секое одење на терен било различно. Некогаш оделе неколку колеги, некогаш еден или двајца, во зависност од потребите и од планот. Претежно, на колегите, темите на истражување им биле определени според Збирката на која работеле во Музејот. Со себе, освен подготвените прашалници на темата, кои често и усно знаеле да ги надополнат во зависност од етнографската граѓа и од расположението на информаторот кој го сретнувале на терен, со себе носеле и тетратка за запишување на информациите и на податоците од информаторот. Со помош на пенкалото и на тетратката, а некогаш и на лист хартија, се одвивале теренските истражувања. Така било со години, всушност од постоењето на Етнолошкиот музеј, а продолжило и подоцна со изградба на нова зграда и со формирање на Музејот на Македонија, кој почнал со работа во 1977 година, како здружување на Историскиот музеј со Археолошкиот и Етнолошкиот музеј во СОЗТ – Музеи на Македонија (Панговски 1982: 10).

Запишувањето на информациите на хартија се одвивало бавно бидејќи требало да се запише секој збор точно, а била потребна и голема концентрација бидејќи колку и да било бавно запишувањето на податоците, сепак етнологите морале да внимаваат на информаторот да не му побегне мислата. Како што кажуваат моите колеги, на повеќето информатори им било интересно и за нив не претставувало проблем да чекаат етнологот да ја запише реченицата. Кога се запишувало на хартија, се внимавало народните зборови и зборовите на дијалект да се запишат правилно. Често, етнологот кога не успевал да запише сè, тогаш се навраќал повторно на прашањето, а некогаш повторно и кај истиот информатор. За добро да се запише секој збор додека информаторот зборува, етнологот морал да има и познавање на темата за која истражува, но и познавање на дијалектот, за да може попрецизно да се запишат податоците.

Често, поради брзање да запишат сè, етнологите користеле и скратени зборови бидејќи сите информатори секогаш немале време и желба да чекаат. Поради тоа во тетратките или на листовите хартија наместо цели реченици можев да сретнам и забелешки, шеми и скратени зборови на кои етнологот истражувач го знае значењето, но не и оној што ја врши транскрипцијата, па тука имаше потреба од дополнителни истражувања.

Во некои од тетратките со теренските материјали можев да забележам дека и таа теренска граѓа била подложна на транскрипција, односно наместо забелешки и напишани реченици набрзина, се забележуваа уредно напишани расказни реченици, кои, очигледно, подоцна, ги уредил етнологот, ги препишал и ги подготвил во

етнолошка граѓа, врз основа на белешките и записите од теренот. Ваквиот вид транскрипција од една страна е добра бидејќи е полесно да се разбере напишаното, но од друга страна пак изгледа како напишан текст, а не теренски материјал, односно, тука недостасува дијалог, недостасува напишано прашање и одговор и недостасуваат реченици искажани во прво лице еднина. Тоа ме наведе да помислам дека вака доставениот теренски материјал е прераскажан врз основа на записите од теренот. Кога на овој начин е транскрибиран материјалот, недостасуваат речениците на информаторите, зборовите што ги употребувале, па и какви реченици употребувале, бидејќи сето тоа е многу важно, освен сувопарното прибирање информации за изгледот и за функцијата на предметот. Исто така недостасува и дијалектот, односно на кој дијалект зборувал информаторот, каква е целата реченица на тој дијалект, а не само зборот, кој е дел од предметот што се истражува бидејќи, на тој начин, освен што прибираме етнолошка граѓа, ние го чуваме дијалектот и нашиот јазик, односно прибираме информации за него. Ако го прераскажеме сето тоа и посветиме внимание само на она што ние сметаме дека е битно, тогаш би се изгубила смислата на теренските истражувања. Претпоставувам дека начинот на кој се одвивало прибирањето на етнографскиот теренски материјал, недостатокот на средства за работа придонело кон ваков вид на теренска граѓа. Ако е така, тогаш сме им благодарни на колегите што успеале и на таков начин да запишат и да приберат голема етнографска граѓа, особено за делот од нашето културно наследство, кое постепено е изгубено од употреба и од функција.

Освен запишувањето во тетратки, кој е, да речам, посреден теренски материјал бидејќи тука се сите страници и тие се подредени според напишаното, листовите хартија е потешко да се уредат, бидејќи немаат одбележено броеви на страниците. Тоа најверојатно не претставувало проблем за истражувачот, но за секој друг е потешко да се уреди и да се транскрибира. Понекогаш на местото каде што се изведувало теренско истражување се запишувало и на секое ливче што било при рака, бидејќи често се сретнувал човек, кој имал нешто да каже и без информаторот да биде подготвен за истражување во тој момент.

На теренските истражувања етнолозите користеле и фотоапарати, често лични, со кои ги фотографирале: предметите, деловите од предметите, местата, архитектурата и сето она што го виделе на теренот, а сметале дека вреди да се фотографира. Тие фотографии од фотоапаратите стојат во негативи, а голем дел од нив се сочувани и во Фототеката на Музејот. Во поново време, односно со појавување на мобилните телефони и фотографирањето со нив, на нас ни недостасуваат и тие фотографии, кои често стојат во телефоните и

на компјутерите кај голем дел од колегите, а некои се изгубени поради различни причини. Со формирање на Дигиталната архива на теренската етнолошка граѓа се обидуваме да најдеме и да сочуваме што е можно повеќе фотографии, кои се дел од теренските истражувања.

Околу 90-тите години на 20 век Музејот се снабдил со диктафон за потребите на теренските истражувања. Меѓутоа диктафонот не бил доволен за да го опслужи целиот Музеј. Некои од колегите етнологи имале и свој личен диктафон што го користеле за своите теренски истражувања. Но, тоа не било доволно, целокупниот теренски материјал да биде снимен. Поради тоа тетратката и пенкалото останале да се користат како средство за запишување на теренскиот материјал.

Во оставината на моите колеги етнологи се наоѓаат и теренски материјали, кои се снимени на диктафон и се наоѓаат на мали касети. Тоа е материјал што треба да се транскрибира прво, па потоа да се заведе во дигитална форма. На снимките можат да се слушнат речениците на информаторот, но и прашања и одговори.

Додека го средував теренскиот материјал, се запрашав кој би бил поверодостоен, дали снимениот или пак запишаниот. Секако за едниот имаме доказ, односно тоа е гласот и кажаното од информаторот, а во другиот – пишаниот збор од етнологот. Кога би била надворешен лик, тогаш снимениот материјал би го сметала за поверодостоен. Меѓутоа, кога би ги согледала околностите под кои се работело, и кога од технологија колегите користеле хартија и пенкало, тогаш и двата материјали би ги сметала за веродостојни. Поради тоа се согласувам со професорката Весна Петреска, која вели: „Мислам дека би било и пожелно да се архивираат овој тип истражувања.“ Односно: „... со снимениот материјал да се депонираат и дневниците со непосредните забележувања, со што значително ќе се надополни снимениот материјал“ (Петреска 2019: 10). Иако овдека професорката пишува за допишани белешки по исклучување на диктафонот, кои исто така се многу значајни бидејќи и не секој сака да зборува додека го снимаат, а јас, за целокупниот теренски материјал, кој во отсуство на помагало за снимање, е запишан, сепак мислам дека смислата е иста и дека треба и тој теренски материјал подеднакво да биде веродостоен. Секако поголема веродостојност на материјалот му дава и заведувањето и чувањето во Архивата. При објавувањето на текстови во делот на „извори“ забележав дека често се употребуваат реченични конструкции, како што се: „Податокот е добиен од...“ или пак „Информатор: (неговото име и презиме)“. Нема податоци дека тие теренски материјали се веродостојни, туку стои само дека етнологот направил истражување и со самото тоа што е етнолог и тоа му е работа, треба да му се верува кога во „извори“ ќе го сретнеме „Сопствено

теренско истражување“. Тоа секако дека е така, односно на етнологот му е предизвик да истражи и да запише што повеќе, меѓутоа сметам дека покрај тоа треба да стои и местото, односно институцијата каде се заведени и се архивирани тие теренски истражувања, со што би им дале поголема точност, поткрепа и веродостојност на податоците. Секако, ова најверојатно било така поради отсуство на Архиви во некои од институциите, како што е случајот со нашата. Меѓутоа, во иднина треба да тежнееме кон задолжително запишување во делот на „извори“, каде што се заведени тие теренски материјали, бидејќи кога би се истражувал тој материјал или би се истражувале тие текстови во иднина, би се довеле во состојба тие податоци да бидат подложни на негирање или, пак, ние би се довеле во заблуда дека можеби податоците и не се точни.

Од теренскиот материјал, освен различните средства за работа, од лист хартија, па до мобилен телефон, можеме да ја согледаме и разликата во начинот на истражување и начинот на транскрипција на материјалот, кој постепено, со текот на времето, се развивал и од степен на „што повеќе да се запише“ и пристапување повеќе кон квантитетот отколку квалитетот, сега се внимава и на квалитетот на снимениот материјал, па и на целосната и добра транскрипција на истиот, како и на сочувување на материјалот преку негова дигитализација. Исто така можеме да ја согледаме и разликата во називот на личноста од која ги цриме податоците. Така, во минатото се употребувал називот „информатор“, а потоа називот „соговорник“ (видете кај: Ашталковска 2012).

Ваквата разлика, претпоставувам, се должи на: временската разлика, периодите, степенот на развојот на етнологијата како наука, степенот на развојот на нејзиниот интерес во истражувањата, начинот на подготовка на етнологите за терен, развојот на методите за теренските истражувања и за прибирање на етнографската граѓа, како и формирање на Архиви за теренски материјал. Секако, со различен интензитет секаде.

Состојбата со теренските истражувања во моментот не е ни малку блескава како во минатото. Тие се сè поретки. Денес етнологите најчесто, поединечно, се трудат да изнајдат начин на кој би се одвивало теренското истражување кое им е потребно, и да го соберат теренскиот материјал, овојпат како снимка на мобилниот телефон.

Се надевам, во иднина, ќе се врати континуитетот на заедничките теренски истражувања и снимениот материјал ќе биде уредно транскрибиран (со име и со презиме на истражувачот-соговорникот, местото и датумот на истражувањето, како и, задолжително, прашање и одговор во прво лице еднина) и како таков,

заедно со снимката, ќе биде предаден во Архивата на етнолошката теренска граѓа во Музејот.

ЛИТЕРАТУРА

Ашталковска, А. 2012. *Антропологија на интимноста во македонската народна култура*. Скопје [докторска дисертација].

Кличкова, В. 1960. „Развојниот пат на Етнолошкиот музеј во Скопје“. *Гласник на Етнолошки музеј*, Скопје, 5–31.

Муловска, С. 2002. „Вера Кличкова in memoriam“. *Зборник Етнологија бр. 2*. Скопје: НУ Музеј на Македонија, 9–14.

Панговски, Т. 1982. „30-годишна дејност на Историскиот музеј на Македонија во Скопје“. *Македонски гласник*, бр. 5. Скопје, 5–18.

Петреска, В. 2019. „Од терен до научен текст: методолошки и етички прашања при теренските истражувања“. *Македонски фолклор*, год. ХЛI, бр. 75. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 5–21.

Њуман, В. Ј. 2009. *Опшестивено истражувачки методи – квалитативни и квантитативни истражувања*. Скопје: Просветно дело.

Други извори

Прашалник бр. I. 1963. ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО ЈУГОСЛАВИЈА, КОМИСИЈА ЗА ЕТНОЛОШКИ АТЛАС, ЦЕНТАР ЗА ПОДГОТВУВАЊЕ АТЛАС, Загреб: Филозофски факултет, Етнолошки завод.

Прашалник бр. II. 1965. ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО ЈУГОСЛАВИЈА, КОМИСИЈА ЗА ЕТНОЛОШКИ АТЛАС, ЦЕНТАР ЗА ПОДГОТВУВАЊЕ АТЛАС, Загреб: Филозофски факултет, Етнолошки завод.

Прашалник бр. III. 1966. ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО ЈУГОСЛАВИЈА, КОМИСИЈА ЗА ЕТНОЛОШКИ АТЛАС, ЦЕНТАР ЗА ПОДГОТВУВАЊЕ АТЛАС, Загреб: Филозофски факултет, Етнолошки завод.

Прашалник бр. IV. 1967. ЕТНОЛОШКО ДРУШТВО ЈУГОСЛАВИЈА, КОМИСИЈА ЗА ЕТНОЛОШКИ АТЛАС, ЦЕНТАР ЗА ПОДГОТВУВАЊЕ АТЛАС, Загреб: Филозофски факултет, Етнолошки завод.

Интервју

Боре Неделковски (кустос советник и раководител на Одделението за етнологија, сега во пензија) во разговор со авторот на 5.8.2022 во Скопје (личен запис). Сопствените теренски истражувања се заведени во Архивата на НУ Музеј на РС Македонија.

**DIGITAL PROCESSING OF THE ETHNOGRAPHICAL MATERIAL OF
THE FIELDWORK SURVEYS OF THE ETHNOLOGISTS AT THE
DEPARTMENT OF ETHNOLOGY IN THE NATIONAL INSTITUTE –
MUSEUM OF N. MACEDONIA**

Nade Kostadinovska-Spasenovska

National Institute – Museum of The Republic of North Macedonia – Skopje

Summary

The digital processing of the fieldwork material is a process which is indispensable in ethnology and museology as a means to protect the information that is a result from the fieldwork. In this text I write about the materials collected through the fieldwork surveys in the Museum of Macedonia, from the previous fifty years until now. It is an enormous material that was written in notebooks, on pieces of paper, a small part of it was recorded on a tape, which my colleagues hold in their drawers.

In this Museum there was not a practice, not even a rulebook that guarantees the collecting and the safety of that material, and because of that the fieldwork material is held as an ownership of the colleagues and the other parts of them are either lost or taken out of the Museum when the colleagues got their pensions.

With the material which I succeed to collect and which was handed over by the colleagues the first thing that we did was the fact that we formed the “Archive of the fieldwork material in the Museum” and we continued with the digitalization and we formed the “Digital Archive of the fieldwork material” where with adequate rulebook, the colleagues – ethnologists can gain access and can use this material. In this way with transcription and digitalization of the material, also with the keeping of the original fieldwork recordings we achieved to have a more reliable source of true and exact data which we can keep more precise and safer so that we will not lose them in future.